

“NUTQ USLUBLARI” MAVZUSINI O‘TISH ORQALI TALABALARDA TO‘G‘RI NUTQ TUZISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Atiyazov Saparbay Jumamuratovich – Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI O‘zbek tili kafedrası o‘qituvchisi

Insonning ma'naviy kamolotga erishuvida, jamiyatning madaniy-ma'rifiy rivojida ona tilining o'rni favqulodda muhimdir. Til milliy ma'naviyat, ma'rifat va madaniyatning eng xolis va xira tortmas ko'zgusidir. Hadisi shariflarda “Kishining zeb-u ziynati, go'zalligi uning tilidadir” deyiladi. Qadim-qadim zamonlardan beri har bir millat, har bir qavm o'z tiliga buyuk hurmat bilan qaraydi. Chunki til millat degan birlikning tamal toshi, u boy berilsa, millat ham boy beriladi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimovning quyidagi so'zlarida ulkan ma'no bor: “Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi... Ona tili – bu millatning ruhidir. O'z tilini yo'qotgan har qanday millat o'zligidan judo bo'lishi muqarrar.” Demakki, millatning borligi va birligining bosh belgisi tildir.

Mamlakatimizda ma'naviyat jabhasida olib borilayotgan benihoya keng qamrovli islohotlarda til muammolari, xususan, davlat tiliga e'tibor masalalariga alohida diqqat qilinayotganligi bejiz emas. Respublikamizning “Davlat tili haqida”gi, “Ta'lim to'g'risda”gi Qonunlari, “Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur” va boshqa juda ko'plab hujjatlarda bu yo'nalishdagi ishlarning asosiy jihatlari ko'rsatib berilgan. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov 1997- yilning iyunida Toshkentda bo'lib o'tgan “Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturni tuzish” komissiyasining yig'ilishida har bir fuqaro uchun “o'z davlat tilini bilish, uni o'rganish yuksak ma'naviyat, Vatani va xalqiga sadoqat belgisi” ekanligini asosli ravishda ta'kidlaganlar.

Nutqning to'g'riligi, ya'ni uning adabiy til me'yorlari (talaffuz, so'z yasalishi, leksik, morfologik, sintaktik, uslubiy me'yorlar)ga qat'iy mosligi madaniy nutqning asosiy, markaziy sifatidir. Ammo har qanday to'g'ri nutq madaniy bo'lavermaydi, u boshqa kommunikativ sifatlarga ham ega bo'lgandagina chin ma'nodagi madaniy nutq maqomini olishi mumkin. “Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Albatta, bilim kerak. Ammo bilim o'z yo'liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir... O'qituvchining bosh vazifasi o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iboratligini ko'pincha yaxshi tushunamiz, lekin, afsuski, amalda tajribamizda unga rioya qilmaymiz”, – deb ta'kidlaydi.

Nutqning mantiqiyligi uning asosiy sifatlari – to'g'rilik va aniqlik bilan chambarchas bog'langandir. Chunki grammatik jihatdan to'g'ri tuzilmagan nutq ham, fikrni ifoda etish uchun muvaffaqiyatsiz tanlangan leksik birlik ham mantiqning buzilishiga olib kelishi tabiiydir. Mantiqiy izchillikning buzilishi tinglovchi va o'quvchiga ifodalanayotgan fikrning to'liq borib etmasligiga, ba'zan umuman anglashilmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Nutqni shakllantirishdagi e'tiborsizlik oqibatida ba'zan mantiqsizlik ham yuz beradi. Quyidagi misolda diqqat qilaylik: Ferma jonkuyarlari olti oylik davlatga sut sotish planlarini muddatdan oldin bajardilar

(Gazetadan). Gapda soʻzlarning tartibi toʻgʻri boʻlmaganligi, olti oylik birikmasining davlatga soʻzidan keyin kelmaganligi tufayli mantiqqa putur etayapti, fikrni bayon qilishda xatolik yuz berayapti.

Demak, mantiqiy nutq deganda yaxlit bir tizim asosida shakllangan, fikrlar rivoji izchil boʻlgan, har bir soʻz, ibora aniq, maqsadga muvofiq ravishda yuzaga keladigan nutqni tushunamiz.

Mustaqil fikrlash muloqot madaniyatini, muomala odobini egallash zamirida shakllansa, unda yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatda oʻz oʻrinlarini topib olishlari oson kechadi. Mazkur muammolarni hal etish, yechimlarini taʼlim jarayoniga tadbiiq etish uchun ona tili mashgʻulotlarida har bir boʻlim boʻyicha oʻrganiladigan mavzularning mazmuni chuqur va puxta bilim berishga qaratibgina qolmay, balki u orqali oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish, soʻz va gap ustida ishlash malakasini shakllantirish, ogʻzaki va yozma nutqini oʻstirish, har bir nazariy qonun-qoida boʻyicha oʻzining shaxsiy mulohazalarini bayon qila bilish malakasini hosil qilishga erishish kerak. Chunonchi, oʻquvchilarning ona tilidan olgan bilim darajalari tilning grammatik qurilishini qanchalik oʻzlashtirganliklari bilangina emas, balki ularning oʻz fikrlarini adabiy tilning boy ifoda vositalarida oʻrinli va toʻgʻri foydalangan holda, ogʻzaki va yozma shakllarda toʻgʻri ifodalashlari hamda muloqot madaniyati doirasida har bir nazariy qonun-qoida yuzasidan oʻz shaxsiy mulohazalarini bayon qila olishlari bilan belgilanmogʻi lozim.

Qadimgi davrlarda ham nutqning bu jihatlariga alohida eʼtibor berib kelishgan. Masalan, rimliklar namunaviy nutqning sifatlarini oʻzida aks ettiruvchi qoidalar ishlab chiqishgan mashhur notiq Sitseron fikricha, aniqlik va tozalik nutq uchun shunchalik zarurki, ularni asoslab oʻtirishning ham hojati yoʻq. Ammo notiq tinglovchilarni oʻziga jalb qilishi uchun bu sifatlar hali yetarli emas. Buning uchun nutq jozibador boʻlishi ham kerak. Notiq Dionis Galikarnas esa nutqda maqsadga muvofiqlikni muhim deb hisoblagan.

Agar nutq maʼlum vaziyat va shart-sharoitlarda amalga oshirilishi nazarga olinsa, bunda joy, vaqt, mavzu va muloqot jarayonining maqsadi kabi omillar katta ahamiyatga ega boʻladi.

Demak, nutq madaniyati jamiyatdagi madaniy-maʼrifiy taraqqiyotining. millat maʼnaviy kamolotining muhim belgisidir. Haqiqiy maʼnodagi madaniy nutq shaxs umummadaniy saviyasining favqulotda muhim unsurlaridan biridir. Shuning uchun ham mamlakatimizda maʼnaviy-maʼrifiy islohotlar davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishi deb eʼlon qilingan bugungi kunda nutq madaniyati koʻnikmalari va malakalarini oshirish, taʼlim jarayonlarining barcha bosqichlarida madaniy nutq muammolarini yetarli darajada nazarda tutish dolzarblik kasb etganligi bejiz emas.

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq, 1997.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Barkamol avlod Oʻzbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq, 1997.
3. Ahmedova H. Oʻqituvchi nutqi madaniyati. (maʼruzalar matni). Qoʻqon, 2003.
4. Begmatov E. Notiqning nodir boyligi. – Toshkent, 1980.
5. Ibrahimov I. Oʻzbek milliy tilining nutq madaniyati masalalari. – Toshkent, 1969.
6. Mahmudov N. Oʻqituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: A.Navoiy nomidagi Oʻzbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.